

ANADOLU SAHASI KÖROĞLU KOLLARININ İSİM VE TASNİF MESELESİ

Metin EKİCİ*

Köroğlu anlatmaları Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan çok geniş bir coğrafyada yaşayan Türk boyları arasında ve Türklerle coğrafi ve kültürel komşuluk ilişkisi olan bazı toplumlar arasında da bilinmekte ve anlatılmaktadır. Böyle geniş bir alanda bilinme ve anlatılma bir taraftan Köroğlu destanına başka hiç bir destanın sahip olamayacağı bir şöhret sağlarken, diğer taraftan da destanın menşei, yayılma yolları, kahramanın tarihi kişiliği, Türk boylarında mevcut daireleri oluşturan kolların sayıları, adları, kollar arasındaki ilişkiler ve bunların tasnifi meselesini de beraberinde getirmektedir.

Bu meselelerin bazıları için çeşitli Türk ve yabancı araştırmacılar bazı tekliflerde bulunmuş¹, bazıları ise hala bir çözüm teklifi ile karşılaşmamıştır. Her Türk boyunun sahip olduğu çeşitli kolların oluşturduğu anlatma bütünlerine ait temel meseleler üzerinde durulmadan ve bunlar bir çözüme kavuşturulmadan daha üst seviyedeki meselelere ait teklifler sunmak mümkün olmakla birlikte, bunları sağlıklı bir sonuca bağlamak oldukça güçtür. Bu sebeple her boya ait anlatmalarla ilgili temel meseleler öncelikli olarak çözülmeli ve bundan sonra daha büyük boyuttaki meseleler üzerinde durulmalıdır. Biz bu incelememizde Köroğlu'nun Anadolu anlatmalarının isimleriyle ilgili meseleler, onların kaynakları ve çözümleri üzerinde duracak ve bu değerlendirme ışığı altında Köroğlu'nun Anadolu anlatmalarıyla ilgili bir tasnif teklifinde bulunacağız.

Köroğlu'nun Anadolu anlatmalarının metin toplama çalışmaları son zamanlarda önemli bir gelişme kaydetmiş, bazı çalışmalar yayınlanmış ve bazıları ise yayınlanmamış olup, konu üzerindeki çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. Anadolu'daki Köroğlu anlatmalarının eski yayımları taşbasması olarak tek bir kolun yer aldığı popüler mahiyetteki yayımlardır. Bunları takiben Pertev Naili Boratav'ın "Köroğlu Destanı"² adlı incelemesi ve "Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği"³ adlı çalışması, daha sonra Ferruh Arsunar'ın "Köroğlu"⁴ adlı derleme, düzenleme yayını yer almıştır. Metin derleme çalışmaları içinde şüphesiz en zengin olanı Mehmet Kaplan, Mehmet

* Yard. Doç. Dr., fi. Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Türkmen, Fikret, "Köroğlu Hikayelerinin Yayılma Sahası ve Menşei Meselesi". İzmir: E.Ü. Edebiyat Fakültesi TDEA Dergisi, S. IV, s. 9 - 19. 1985.

2 Boratav, P. Naili. Köroğlu Destanı. İstanbul: Adam Yayınları. 1984.

3 Boratav, P. Naili. Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği. İstanbul: Adam Yayınları, 1988.

4 Arsunar, Ferruh. Köroğlu. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1963.

Akalın ve Muhan Bali tarafından Behçet Mahir'den derlenen "Köroğlu Destanı"⁵ adlı derlemedir. Bunu takiben Ümit Kaftancıoğlu'nun derleyip, düzenlediği "Köroğlu Kol Destanları"⁶ ve Hüseyin Bayaz "m derleyip, düzenlediği "Köroğlu, Antep Rivayeti"⁷ adlı çalışmalar yapılmıştır. Bunların dışında çeşitli üniversitelerin ve özellikle de Erzurum Atatürk Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Ege Üniversitesinin Halk Bilimi Anabilim Dallarında yapılan lisans tezi çalışmalarından bazıları içinde Köroğlu'nun Anadolu sahasına ait kolların bulunduğunu, bunlardan özellikle Ali Onk tarafından hazırlanmış olan "Köroğlu Destanı Üzerinde Bir Çalışma"⁸ adlı tezin oldukça zengin bir çalışına olduğunu belirtelim. Bizim de Aşık Rıza Ezgi'den yaptığımız ve henüz yayınlanmamış bir derleme çalışmamız mevcut⁹. Bunların dışında bazı akademik dergilerde müstakil Köroğlu kolları yayınlanmış durumda. Bunlarla ilgili bir bibliyografya çalışmamız da halen devam etmektedir.

Bu çalışmalar hakkında bir değerlendirme yapmak gerekirse, Boratav'm yapmış olduğu her iki incelemenin Anadolu sahasına ait kollar bakımından çok zengin olmadığını, verilen örnek metinlerin ise daha çok çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklardan derlenmiş örnek metinler veya metin parçaları olduğunu söyleyebiliriz. Boratav'ın sözünü ettiği bazı kollara ait metinleri henüz görmemiz mümkün olmamıştır. Ferruh Arsunar'ın yayınlamış olduğu metin ise daha çok bir roman düzeni içinde sunulmuş, kollar birbirinden ayrılmamış ve bu kitaptaki metinlerin hepsi bir bütün halinde ve bir roman akışında verilmiştir. Bu bakımdan Arsunar'ın yayını içindeki kesin kol sayısı ve kol isimleri hakkında bir bilgi vermek mümkün değildir. Behçet Mahir tarafından anlatılan ve M. Kaplan, M. Akalın ve M. Bali tarafından yayma hazırlanan eserde 15 kol ismi mevcut olup, bu isimlerin anlatıcı tarafından mı, yoksa derleyen ve yayına hazırlayanlar tarafından mı verildiği hakkında hiç bir kayıt mevcut değildir. Hüseyin Bayaz tarafından yapılan derleme bazı başlıklara ayrılmış olmakla birlikte, bunların çoğu bir kol isminden ziyade, derleyici tarafından metinlerin bölümlere ayrılması ve buna bağlı olarak derleyen bu bölümlere verdiği başlıklar şeklindedir. Ümit Kaftancıoğlu derlemesinde ise 8 kol mevcuttur. Köroğlu metin derleme çalışmaları içinde son dönemde Ali Onk tarafından hazırlanmış lisans tezinde ise 12 kol ismi vardır. Bizim, Aşık Ali Rıza Ezgi'den yaptığımız derleme çalışması ise 7 kol ihtiva etmektedir.

Yukarıda adı geçen bu derleme çalışmaları birbirleriyle mukayese edildiğinde, Köroğlu'nun Anadolu anlatmalarıyla ilgili temel bir mesele görülmektedir. Bu mesele Anadolu'da anlatılan Köroğlu kolların isimleriyle ilgili olup, bu adlandırma meseleyi üç şekilde ortaya çıkmaktadır.

5 Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın, Muhan Bali (Derleyenler): Anlatan Behçet Mahir. Köroğlu Destanı, Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.

6 Kaftancıoğlu, Ümit. Köroğlu Kol Destanları. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

7 Bayaz, Hüseyin. Köroğlu, Antep Rivayeti. İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.

8 Onk, AH. "Köroğlu Destanı Üzerinde Bir Çalışma." (Yayınlanmamış lisans tezi) Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1971.

9 Bu metinler tarafımızdan Aşık Rıza Ezgi'den 1991 yılında İzmir'de kaydedilmiş ve yazıya geçirilmiş olup, mevcut metinler şahsi arşivimizde saklanmaktadır.

- a) Aynı anlatmanın farklı isimler alması.
- b) Aynı an la imanin iki veya daha fazla parçaya ayrılarak her parçanın ayrı adlar alması.
- c) Farklı iki anlatmanın birleştirilerek tek bir ad altında anlatılması.

Bunlara sırasıyla örnek vermek gerekirse; Köroğlu'nun ortaya çıkışının anlatıldığı kol, farklı anlatıcılar tarafından "İlk Kol", "Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı", "Köroğlu'nun Zuhuru" ve "Köroğlu" gibi adlar almaktadır. Yine Köroğlu'nun Silisli Hasan Paşa ile mücadelesinin anlatıldığı kol "Köroğlu ve Silisli Hasan Paşa", "Köroğlu'nun Silistre Seferi", "Keloğlanın Kırat'ı Kaçırması", "Keçel Hanıza'nın Kırat'ı Kaçırması", "Köroğlu'nun Tokat Seferi", "Tokat Kolu", "Silistre Kolu" gibi adlar almaktadır. Ümit Kaftancıoğlu tarafından "Oltu Kolu" olarak derlenmiş olan kol, Ali Rıza Ezgi tarafından bize "Köroğlu'nun Rusya Seferi" adıyla anlatıldı. Bir başka örnek ise Köroğlu'nun Derbent'te evlenmesi ve bu evlilikten olan oğlu Hasan Bey'in maceralarının anlatıldığı kolla ilgili olup, bu kol da "Köroğlu'nun Dağıstan Seferi", "Köroğlu'nun Derbent Seferi ve Oğlu Hasan Bey", "Hasan Bey Kolu", "Hasan Bey ve Köroğlu". "Çin-i Maçin'e Sefer" ve "Düğün Emri" gibi adlar almaktadır. Kolların parçalara ayrılması olarak verdiğimiz ikinci durum ise özellikle Behçet Mahir anlatmasında mevcut olup, yukarıda bahsettiğimiz Köroğlu'nun Derbent'e gidip evlenmesini ve bu evlilikten doğan Hasan Bey'in maceralarının anlatıldığı kol. B. Mahir anlatmasında üç parçaya ayrılıp, her parça ayrı bir kol gibi değerlendirilerek; "Köroğlu ve Han Nigar", "Köroğlu-Han Nigar ve Hasan Bey Telli Nigar" ve son olarak da "Telli Nigar Akşehir Cengi"⁷¹ gibi adlar almaktadır. Aynı kol. Ümit Kaftancıoğlu derlemesinde ise, "Köroğlu'nun Oğlu Hasan Bey" ve "Köroğlu'nun Oğlu Hüseyin Bey" adı altında iki ayrı kol gibi verilmiştir. İki kolun birleştirilmesi olarak verdiğimiz üçüncü durum ise, Köroğlu'nun Bağdal Seferi olarak bilinen ve Bağdat'tan turna tellerinin getirilmesini konu eden kol ve benzeri turna tellerinin Kızıroğlu Mustafa Bey'den elde edilmesini konu eden kolla ilgili olup, bu iki koldaki temel amacın aynı olması dolayısıyla iki kol birleştirilerek tek bir kol gibi, "Köroğlu'nun Bağdat Seferi", "Turna Teli" "Turna Teli Bağdal Seferi". "Köroğlu Bağdat Seferi ve Kızıroğlu Mustafa Bey" gibi tek bir ad altında anlatılmaktadır. Yine Köroğlu'nun Demircioğluyla tanışması, onu Çamlıbel'e getirip kendisine keleş yapmasının anlatıldığı kolla Demircioğlu'nun Cafer Paşa'nın kızı Nigar Hanım'ı Çamlıbel'e getirmek için Erzurum'a gönderilip, orada yakalanmasını ve daha sonra Köroğlu tarafından kurtarılmasının anlatıldığı iki ayrı kol. bazı anlatıcılar tarafından birleştirilerek tek bir kol gibi "Demircioğlu Erzurum Seferi" adıyla anlatılmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu meselenin sebepleri üzerinde durmak gerekirse bunu başlıca iki temel sebebe bağlamak mümkündür;

- a) Anlatıcı ve dinleyiciyle ilgili olarak.
- b) Anlatıcı ve derleyiciyle ilgili olarak.

Yeterli bilgi ve ustalığa sahip profesyonel anlatıcılar iyi bir anlatma yeri, zamanı ve dinleyiciye sahip olduklarında yapacakları anlatmaya istedikleri genişliği

verebilmekte ve bunun sonucunda da herhangi bir kol zengin süsleme ve abartmalarla genişlik kazanmakta ve netice olarak da yeni bir şekil kazanmakta ve adı da değişebilmektedir. Anlatmaya yeteri kadar genişlik kazandırmak isteyen anlatıcı, bu kolu gerektiğinde parçalamakta ve her parçaya farklı adlar vermektedir. Böyle durumlarda anlatıcı farklı kollardan bazı olayları da anlattığı kolun içine sokabilmekte ve bu durum anlatılan kolların oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmasına yol açmaktadır.

Köroğlu kollarının belli bir anlatma sırasının mevcut olup olmadığı tartışmaya açık bir konu olmakla birlikte, başlangıçtaki bir kaç kolun belli bir sırada verilmesini takiben, özellikle Köroğlunun çeşitli yerlere seferlerinin komi edildiği kollarda belli bir sıra takip edilmemesinden dolayı her anlatıcı kendi bilgi ve becerisine göre kolları kendine göre bir kompozisyon içinde verebilmekte ve sonuçta bazı kollar bir anlatıcı tarafından parçalanırken, bir başka anlatıcı tarafından birleştirilmektedir.

Bunun aksi durumlarda; yani zamanın yetersiz, anlatıcının isteksiz, anlatma yerinin uzun anlatmalara müsait olmadığı ve anlatıcının Köroğlunun çeşitli kolları hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olmadığı durumlarda ise, bazı kollar çok kısa özeller halinde tek bir kolun içine yerleştirilerek verilmekte ve sonuçta ortaya çıkan kol belli bir ad almaktadır. Bu durum usta anlatıcılardan tek bir kolun anlatılması istendiğinde de görülmekte olup, anlatıcı Köroğlu'nu belli bir zaman dilimi ve belli bir mekana oturtmak gayesiyle özellikle Köroğlu'nun ortaya çıkışını konu alan kısmı veya Köroğlu'nun keleşleri Çamlıbel'de toplanmasıyla ilgili olayları özet olarak vermekte ve daha sonra o anda anlatacağı kola geçmektedir. Kolları bu şekilde Özetlemeler, birbirine eklemeler veya ayırmalar bir taraftan dinleyici ve anlatıcıya bazı kolaylıklar sağlarken, diğer taraftan kolların birbirleriyle ilişkileri, birbirlerinden nasıl ayrılması gerektiği konularında çok ciddi tartışmalar yaratmaktadır¹⁰.

Köroğlu'nun Anadolu sahasına ait anlatmaları derleyenler de çeşitli şekillerde kolların isimlerini değiştirebilmektedir. Bu durum anlatıcının anlattığı kola veya kollara hiç bir isim vermeden sadece "Köroğlu" adı altında bir kaç kolu birden anlatması ve bu metnin değerlendirmesini derleyiciye bırakması ve derleyicinin de metni kendi anlayışına göre bölümlere ayırması ve her bölüme farklı adlar vermesiyle meydana gelmektedir. Bazen de derleyici farklı kolların isimlerini kendisine göre değiştirip bu şekilde yayımlamaktadır.

Üzerinde durduğumuz meselelerin çözümü çok kolay olmamakla birlikte mümkündür. Farklı adlar almış olsalar bile derlenmiş kolların birbirleriyle mukayesesi sonucunda birbirinin aynı olan metinler tesbit edilip, aynı ad altında toplanabilir. Böyle bir mukayese sonucunda parçalanmış olan kollar tek bir başlık altında toplanabileceği gibi, farklı kollardan oluşan ve bir bütün olarak anlatılmış metinler ayrılabilir. Bu işlemler sonucunda ortaya çıkacak kollar, aralarındaki ilişkiler de göz önüne alınarak belli bir sıraya konulup, tasnif edilebilir. Ancak bu

10 Anlatıcının çeşitli sebeplerle bir anlatmada yaptığı değişikliklerle ilgili bir inceleme için bkz. Başgöz İlhan, "The Teller and His Audience" **Folkloru, Communication and Performance**, cd. Dan Ben - Ainos and Kameth Goldstein, The Hague: Mouton and Co. , 1975, ss. 143 - 203.

çalışmalar bittikten sonra Anadolu sahası Köroğlu anlatmalarım diğer Türk boylarında mevcut olan kollarla karşılaştırarak daha sağlıklı bir sonuç alınabilir.

Biz eldeki mevcut metinler arasında böyle bir karşılaştırma yaptık ve bu karşılaştırmanın sonucunda elde ettiğimiz kollar, bunların adları, sayılan ve ortaya çıkan kollarla ilgili bir tasnif denemesini burada bir teklif olarak sunuyoruz. Yapılan tasnifte Köroğlu'nun bizzat yaşadığı kabul edilen maceralarla ilgili anlatmalar esas alınmış olup, Köroğlu ortadan kaybolduktan sonraki kollar bu tasnifte yer verilmemiştir. Tasnifle yer alan kollar içinde Köroğlu aktif olarak yer almaktadır. Buna göre Anadolu sahasında mevcut Köroğlu kollarının isimleri ve yer aldıkları bölümler şunlardır.

A- Köroğlu'nun Ortaya Çıkışını ve Çamlıbel'e Yerleşmesini Konu Eden Kollar:

- 1- Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı veya İlk Kol.
- 2- Köroğlu ve Demircioğlu.
- 3- Demircioğlu ve Reyhan Arap.
- 4- Köroğlu ve Niğdeli Geyik Ahmet.
- 5- Köroğlu ve Ayvaz.
- 6- Köroğlu'nun Sivastapol Seferi.

B- Köroğlu ve Keleşlerin Çeşitli Yerlere Seferlerini ve Evlenmelerini Konu Eden

Kollar:

- 7- Köroğlu'nun İstanbul Seferi ve Nigar Hanımla Evlenmesi.
- 8- Köroğlu'nun Dağıstan, Derbent Seferi ve Oğlu Hasan veya Hüseyin Bey.
- 9- Köroğlüf mm Kayseri Seferi.
- 10- Köroğlu'nun Gürcistan Seferi.
- 11- Köroğlu'nun Kenan Seferi.
- 12- Demircioğlu Erzurum Seferi.
- 13- Köroğlu'nun Bağdat Seferi.
- 14- Köroğlu ve Kiziroğlu Mustafa Bey.
- 15- Köse Kenan ve Dana Hanım.
- 16- Köroğlu ve Koca Bey ve Silistreli Hasan Paşa.
- 17- Keloğlan'ın Kırat'ı Çalması ve Tokat Seferi.
- 18- Köroğlu'nun Medayin Seferi.
- 19- Köroğlu ve Bolu Bey.
- 20- Köroğlu ve Kamber.
- 21- Köroğlu'nun Rusya veya Oltu Seferi.

C- Köroğlu'nun Sonu:

- 22- Köroğlu'nun Yaşlanması ve Kırklara Karışması".

Üç grupta topladığımız bu yirmiiki kola dördüncü bir grup olarak Köroğlu'ndan sonra Çamlıbel ve çeşitli keleşlerin müstakil maceralarım konu eden kollar ilave

11 Bu listeyi P. Naili Boi-alav tarafından hazırlanmış olan listeyle karşılaştırmak için bkz. Boratav, P. Naili, "Köroğlu", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB, c. 6. 1977, ss. 908-914.

etmek mümkündür. Ancak bizim elimizde böyle bir grup içinde yer alabilecek kollara ait metinler mevcut olmadığı için ve bunları birbirleriyle karşılaştırmamız mümkün olmadığından bunlarla ilgili bir sınıflama yapmadık.

Yukarıda verdiğimiz kollar ve onların yer aldığı gruplar tartışmaya açık olduğu gibi, bizim görmediğimiz ancak bu gruplar içinde yer alması mümkün olan kollar da mevcut olabilir. Mesela; "Koroğlu'nun Halep Seferi", "Deli Kara". "Kaytaş Kolu" ve "Kiziroğlu Mustafa Bey Kırım Seferi" gibi bizim isim olarak Boralav'ın çalışmalarından bildiğimiz ancak metinlerini görme ve karşılaştırmaya şansına sahip olmadığımız kollar var. Bunlara sözlü gelenekten henüz derlenmemiş veya derlenip yayımlanmamış metinleri de ilave etmek mümkündür. Bu kollara ait metinler bizim isimlerini saydığımız karşılaştırmaya sonunda elde edilmiş metinlerle karşılaştırıp, bu sıralama içinde bir yere oturtulabilir veya aynı iseler mevcut metinlerden birinin eş metni (varyantı) olarak kabul edilebilirler.

Biz bu incelemede Koroğlu'nun Anadolu sahası anlatmalarının isimleri ile ilgili meseleleri ve Anadolu sahasındaki kolların isimlerinin tespit edilmesi ve bunların belli başlıklar altında toplanmasıyla ilgili olarak ulaştığımız sonuçlarımız ortaya koyduk. Koroğlu'nun muhtelif Türk boylarında ve onlara komşu olan toplumlarda mevcut olan kollarıyla, Anadolu sahasındaki metinlerin karşılaştırılmasında tek bir derlemeyi esas almak ve tek bir metinden hareketle bazı genellemeler yapmak yerine, yapmış olduğumuz inceleme sonunda elde ettiğimiz karşılaştırmalı metinlerin tercih edilmesinin daha sağlıklı sonuçlar vereceğini düşünüyoruz. Bu incelemenin bir temel olarak ele alınmasıyla yapılacak daha geniş karşılaştırmaların Koroğlu'yla ilgili menşeyi, yayılma yolları gibi daha büyük boyuttaki karışıklıklara bir çözüm getireceğini tahmin ediyoruz¹².

12 Koroğlu'nun Anadolu sahası anlatmaları hakkında daha geniş bir inceleme için bkz. Ekici, Metin. The Anatolian Cycle of Koroğlu Storics. Madison - Wisconsin (ABD): The University of Wisconsin, 1996. (Basılmamış doktora tezi)